

Habáni a panstvo Branč

(Norbert Praženka)

Úvod

Vo svojom príspevku sa chcem venovať vzťahu medzi habánmi na jednej strane a zemepánmi panstva Branč na druhej v 16. a 17. storočí. V tomto období bolo Slovensko najviac ovplyvnené tureckými vpádmi, protihabsburskými povstaniami, menila sa celková politická a vojenská mapa Slovenska. Všetky tieto udalosti sa odrazili i na hospodárskom, spoločenskom a politickom ráze nášho kraja a osobitne na habánoch.

Jadro

Habáni sa „vynorili“ začiatkom 16. storočia vo Švajčiarsku ako výrazné nábožensko-sociálne hnutie, ktoré otvorene vyjadrovalo svoju nespokojnosť s výsledkami reformácie. Pre tento nábožensko-sociálny radikalizmus ich vyhánali z materských krajín, a to pod hrozbou straty života, ak od svojho učenia neupustia. V snahe nájsť si nový domov sa už v roku 1526 uchýlili na južnú Moravu ako samostatná cirkev stúpcov nazývaných ľudovo novokrstenci, keďže sa domáhali krstu v dospelosti, kde je človek – krstenec – schopný rozhodovať o svojej účasti v kresťanskej viere ako jej uvedomelý príslušník. Názov „habán“ dostali novokrstenci na Slovensku a mal spočiatku hanlivý podtón. V dnešnej dobe sa vníma v neutrálnej podobe a celkovo je vnímané ako druh kvality, ktorý je známy najmä zo spojenia habánska keramika alebo habánske umenie.

Prvé správy o usadzovaní habánov spadá do roku 1546, kedy boli vypovedaní z Moravy. Na Slovensku sa usadili na brančskom panstve v Sobotišti, kde si kúpili mlyn od Klimenta Pappa i s usadlosťou. Niektorí slovenskí zemepáni boli súčasne aj majiteľmi majetkov za Moravou, kde poznali novokrstencov ako hospodárskeho činiteľa, a priviedli ich na svoje majetky na Slovensku. Tak ich poznal aj gróf Ňáři, ktorý ako majiteľ bzeneckého panstva na Morave, usadil ich roku 1546 na panstve Branč v Sobotišti. Nasledujúceho roku usadili sa na panstve Petra Bakiča v obciach Šaštín, Brodské, Popudínach, Kátov, Holíč a na iných miestach juhozápadného Slovenska.

Ale ani na Slovensku sa netešili dlhému pokoju. Už na jeseň r. 1548 ich vypovedali aj zo Slovenska. Kráľ sa dozvedel o ochrane Ňáriho a Bakiča a nariadil im, aby vyhnali novokrstencov so svojich majetkov. Bakič s nimi zachádzal veľmi prísne. Odňal im všetok majetok a vyhodil ich z domovov, so ženami, deťmi a starými a chorými. Podobne dopadli i na brančskom panstve, kde ich Ňári vypovedal zo svojich majetkov zo strachu pred hnevom kráľa. Na Slovensku zostali iba v jedinom dome v Kátove, kde nechali na 350 detí, chorých a slepých. Zdá sa však, že prenasledovanie z rokov 1548-49 na Slovensku nebolo do dôsledkov prevádzané, lebo nasledujúceho roku boli už vo viacerých osadách, kde organizovali svoje cirkevné obce. Tak ich opätovne nachádzame v Sobotišti, Popudínach, Kátove, Brodskom. Dá sa predpokladať, že sa tam usadili pred týmto termínom a museli sa nejako vyhnúť prenasledovaniu, alebo sa hneď vrátili po prehranej víchrici prvých prenasledovaní. Jeho pomerne pokojná hladina bola rozrušená len miestami hrabivosťou domácich zemepánov. Panstvo vyžadovalo remeselnícke práce, za ktoré však nič nechcelo platiť a habáni im odmietli robiť na dlh. Preto roku 1581 opustili Sobotište a vrátili sa až po 10 rokoch, keď sa spor urovnal.

Nasledujúce roky vyplnilo Bočkajovo povstanie. Bočkajovi vojaci spolu s Turkami plienili západné Slovensko a južnú Moravu. 3. mája 1605 prepadli Sobotište. Habáni už pred ich príchodom utiekli do lesov. Rozutekaný ľud sa necítil v lese bezpečný, preto sa uchýlil na brančský hrad. Za strašného pustošenia opustili Sobotište a uchýlili sa na Moravu. Opätovne sa tu usadili až roku 1613, teda po 8 rokoch.

Mnohí si zachránili iba holé životy, a keď sa vrátili na svoje staré miesta, museli začať budovať od začiatku, zväčša na vyhoreniskách. Aby sa lepšie zabezpečili, svoje práva a povinnosti si nechávali všade zmluvne zaistiť, lebo neverili ľubovôli pánov po toľkých trpkých skúsenostiach. 25. apríla 1613 spísali zmluvu s majiteľmi brančského panstva. Podľa tejto zmluvy dostali naspäť do úžitku všetko, čo opustili roku 1605. Zaručovala im dom a dvor v Sobotišti, ako bol predtým v úžitku, jednu tretinu mlyna, pivovar, kováčstvu dielňu, role a lúky. Zmluva ďalej zaručovala trojročnú lehotu od robôt a poplatkov. Z panských lesov mali dostať drevo na stavbu, palivo, na kolesá a uhlie, oslobodenie od všetkých panských mýt. Bolo im dovolené variť slobodne pivo, pre seba i na predaj do Rakúska, na Moravu a do Uhorska. Vo veciach viery a svedomia nerobil sa na nich nijaký nátlak. Boli oslobodení od platenia dane na vojnu, lebo sa to priečilo ich náboženskému svetonázoru. Panstvo sa zaručovalo zastávať habánov pred úradmi a súdmi. V prípade, ak by museli opustiť svoje

domovy, bolo im dovolené vziať si hnutel'ný majetok a nehnuteľný predať. Po troch rokoch sa zaväzovali platiť ročne 70 zlatých nájomného, 1 pár mužských čižiem za 1 zlatý a 1 pár ženských čižiem za 16 uhorských fenigov, 1 pár nízkych topánok za 31 uhorských fenigov, a to len pre panstvo a jeho služobníctvo za označenú cenu. Habánski kováči boli povinní pribíjať novú podkovu za 5 fenigov a starú za 2 fenigy. Keďže panstvo v minulosti neplatilo za vykonané práce, habáni sa poistili tým, že dali do zmluvy klauzulu, že panstvu môžu dať robiť na dlh len do 25 zlatých, a kým nevyplatí svoju dlžobu, nemôže požadovať ďalšiu prácu.

Roku 1623 vypuklo ďalšie protihabsburské povstanie Gabriela Bethlena, ktorý opakovane pozdvihol zbraň proti cisárovi a so svojimi spojencami Turkami a Tatármi prišiel až na moravské hranice. Sobotišskí habáni nečakali na príchod Turkov a vyst'ahovali sa pred nimi zo svojho dvora pod brančský hrad, kde bol vybudovaný veľký tábor pre okolitý ľud. Do tábora vzali so sebou dobytok a všetky zásoby potravín a cenných surovín. Neopatrnosťou nejakého sedliackeho syna strhol sa v tábore oheň, a keďže bolo v tábore všetko natlačené, aj habánsky majetok sa stal obeťou požiaru. Utrpeli škodu niekoľko tisíc zlatých, ale okrem toho aj veľkú škodu na životoch, lebo v tábore boli vyst'ahovaní aj chorí, ktorí sa stali obeťou plameňov. Turci neušetrili ani jeden habánsky dvor. Na ceste k moravským hraniciam vypálili habánsky dvor v Senici, v Rovensku a dva majere v Gbeloch, ktoré mali prenajaté od Imrich Czobora. V nasledujúcich dňoch (24. a 25. októbra 1623) pustošili v Moravskom Svätom Jáne a v Brodskom, kde tiež rabovali, odohnali dobytok a konečne aj domy podpálili. Pri spiatočnej ceste z Moravy podobný osud zastihol aj Sobotište. Ľud mal ešte možnosť ukryť sa do lesov, kde mali väčšiu istotu. Turci však chodili do lesov a hľadali utečencov, lákajúc ich lá mavou slovenčinou.

Nasledujúceho rodu prešla cisárska armáda do protiútok. Poľskí kozáci vtrhli 6. júla z Moravy na čachtické panstvo, kde za niekoľko hodín pozabíjali asi 400 ľudí. 12. júla prepadli Sobotište, odkiaľ už predtým habáni ušli na Branč, kde zotrvali 9 týždňov, ukrývajú sa pred hroziacim nebezpečenstvom.

Ak boli časy pokojné, bez vojnových útrap, o nové strasti pre habánov sa vedeli pričiniť hradní páni. V decembri 1632 poslal František Nagymihály, jeden z majiteľov brančského panstva, do habánskeho dvora, aby ho odviezli cez hory na šiestich koňoch. Podľa zmluvy neboli povinní robotu alebo povozom, lebo sa vyplácali ročnou sumou 70 zlatých. Mali konečne 13 pánov, tak by nikdy nestačili so svojou robotou. Keď im chcel násilne odobrať

kone, habánsky ľud sa zbehol, ozbrojený všetkým, čo popadol, Nagymihály musel odísť aj s husármi. Keď sa mu nepodarilo zajať pasúce sa svine z habánskeho dvora a keď sa jeho služobníci vrátili domov s poprerázanými hlavami na Rovensko, urazený uhorský šľachtic prisahal pomstu. Obžaloval ich v Senici. Súd zasadal 22. augusta 1633. V súdnom zbore zasadali všetci Nagymihálovi priatelia. Nyáριοvci, ako zástancovia habánov, neprišli na súd. Obžaloba bola prednesená po latinsky a znela, že sú súdení zo vzbury proti vrchnosti, ktorú napadli a chceli zabiť. Obhajoba predstaveného Hainricha a odvolanie sa na kontrakt z roku 1613 bola bez účinku. Súd navrhol spor ukončiť vyrovnaním tak, že by habáni vyplatili Nagymihálovi to, čo bude požadovať. Predstavený Habánov sa radil s Ňáριοvcami, ktorí mu odporúčali, aby neplatili, lebo sú nevinní. Požiadavka Nagymihála bola veľká. Habáni sa chceli priateľsky dohodnúť a ponúkli 40 zlatých na vyrovnanie a zahľadanie sporu. Žalujúci neboli spokojný s tak malou sumou a trval na vyrieknutí práva. Rozsudok znel na popravenie mečom všetkých mužov od najmladšieho do najstaršieho. Žalujúci chce však byť milosrdný a žiadal, aby len 12 najprednejších bolo sťatých a ostatní sa môžu vykúpiť. Preto nech zaplatia od každého mužského člena od 12. roku vyššie po 40 zlatých. Nasledujúceho dňa poslal súd popísať habánsky majetok v Sobotišti. Habáni však nechceli sa podvoliť platiť, lebo išlo vlastne o sumu niekoľko tisíc zlatých. Päť predných členov habánskej obce vzal Nagymihály ako rukojemníkov do väzenia. Ňáριοvci neboli spokojní s väzením habánskych predstavených. Čakali vhodnú príležitosť, aby ich držal v pivnici svojho mlyna tri týždne. Zatiaľ Habáni robili všetko možné, aby vyslobodili svojich spolubratov. Ani intervencia palatína nepomohla. Keď však Nagymihály videl, že by ani v Gocnode neboli istí, previezol ich na Červený Kameň. V tom čase sa zdržiaval na hrade predstavený Habánov z Košolnej, a keď sa dozvedel o osude spolubratov, prosil pána hradu, aby sa prihovril za habánskych väzňov. Košolanskí Habáni boli obľúbení na Červenom Kameni a dosiahli, že neboli daní do temných vezení, ale bolo im dovolené spať pod holým nebom. Druhého dňa im sňali aj železá s nôh. Dvoch, ktorých nechal Nagymihály v mlyne, ešte stále mučili. Márne boli všetky intervencie grófa Jána Pálffyho. Nagymihály sa dal pohnúť až potom, keď videl, že od Habánov nijako nevytiahne väčšej sumy peňazí, a pristúpil na sprostredkovanie palatína 8. októbra 1633. Habáni odpustili Františkovi Nagymihálovi všetky dlhy a doplatili menšiu sumu. Išlo mu o to, aby ukázal moc uhorského šľachtica, o lacné obohatenie sa na úkor habánskej pokladnice. Dôležitým činiteľom bol vari aj nevyrovnaný účet u habánskych remeselníkov, ktorý bol týmto spôsobom ľahko likvidovaný.

O tri roky postihlo habánov ďalšie nešťastie, kedy na trhovisku vypukol požiar a celý habánsky dvor v Sobotišti vyhorel. Po toľkých priekoch, ktoré im spôsobila ich vrchnosť, pomýšľali na vyst'ahovanie. Ľudovít Ňári a ostatní zemepáni však spoznali, čím boli habáni pre nich užitoční a zľutovalo sa nad nimi, a preto im dalo prístrešie vo svojom kaštieli a podporovalo ich aj s okolitým zemianstvom. Aby sa však v budúcnosti neopakovali podobné procesy, spísali dňa 28. júna 1636 zmluvu so zemepánmi. Podľa tejto zmluvy boli na dva roky oslobodení od platenia všetkých robôt, desiatkov, mýtnych a iných poplatkov. Po uplynutí mali platiť ročne 200 zlatých s tým, že ďalšie zvyšovanie nebude prípustné. Mohli si ponechať svoje staré práva, postaviť si domy a ponechať si pozemky.

V časoch tókolyovského povstania habáni sa vyst'ahovali pred blížiacim sa nepriateľom zo svojich dedín na hrady Branč a Červený Kameň. Na hradoch zostali celých 17 týždňov, kým sa ujalo iniciatívy cisárske vojsko. V decembri roku 1678 prišlo do Sobotišt'a niekoľko kompánií vojska a zdržali sa len niekoľko dní. Nasledujúceho roku bolo ubytované vojsko a museli ho celý čas vydržiavať. Roku 1682 Turci začali približovať k Viedni a Tököly smeroval cez Slovensko na pomoc ako severné krídlo. Tak sa dostal na západné Slovensko a Habáni utekajú pred nimi na hrad Branč, aby si zachránili aspoň svoje holé životy. Za ubytovanie v tábore museli zaplatiť 50 bielych nožov a 50 zlatých v peniazoch. Už 18. júla 1683 boli povstalci i s Turkami pod hradom Branč, odkiaľ podnikali nasledujúce dni útoky na Moravu. Na spiatocnej ceste vyrabovali Sobotište tak, že zostali iba holé staviská. 29. júla poberala sa skupina Turkov a Uhrov cez Sobotište smerom na Moravu. 1. augusta zmocnili sa hradu Branč a usadili sa na dva dni v Sobotišti. 3. júla pokračovali smerom na Skalicu. Habánom poskytli ochranu, za ktorú museli platiť veľké peniaze. Habáni z Veľkých Levár odst'ahovali svoje cennosti a požíveň na Plavecký hrad. Keď však Tökölyovci útokom od Sološnice dobyli hrad, väčšina majetku padla do ich rúk. 26. augusta bol Tököly osobne na Plaveckom hrade, ktorý padá úplne za korisť, Habánom však dal sprievod a na 40 vozoch odišli na hrad Branč. Sprievod ich stál veľké peniaze a v brančskom tábore museli znova platiť.

Turecké panstvo na západnom Slovensku trvalo až do polovice septembra 1683, kedy boli Turci porazení pri Viedni. Už v nasledujúcich dňoch padol Plavecký hrad a pohraničné mesto Skalica. Zo Skalice utiekla turecko-uhorská posádka na Branč, ale aj ten museli pustiť už nasledujúceho dňa. Tak už 24. septembra bola cisárska posádka v Sobotišti v počte 3500 mužov. Povstalci sa za pomoci brezovských sedliakov zmocnili hradu Branč a robili nejaký

čas ešte výpady až po Holíč. Zdržali sa v Sobotišti do 6. októbra. Prichádzajúca zima priviedla habánov späť domov. Sobotiškí sa vrátili už v septembri, levárski až v októbri. Zatiaľ čo sa habáni zdržiavali na hradoch, tí obyvatelia, ktorí zostali v dedinách, vydrancovali habánske domy, a čo nevedeli zužitkovať, to zničili. Pravda, veľké zásoby si odviezli na Plavecký hrad a Branč, ale späť priviezli málo. Cez Sobotište prechádzalo stále vojsko až do konca roku a habánska obec utrpela týmto 260 zlatých škody. Aj v januári nasledujúceho roku stále sa vymieňala posádka za posádkou, ktorá vždy pobudla deň, dva a odchádzala. Habánska obec mala veľké výdavky, a najmä, keď si chcela získať dôstojníkov, ktorí by nedovolili rabovanie, ako v iných domoch, a preto museli sa gavaliersky odmeniť. Popri čistých peniazoch, ktoré museli dať, dary v nožoch, džbánkoch a mosadznom tovare prevyšovali obyčajne sumu peňazí. Prezimovanie plukovníka Heistera s vojskom stálo habánsku obec 300 zlatých a okrem toho masť, nože, džbánky a mosadzný tovar.

Sobotišská obec už bola vyčerpaná týmto platením. Sama trpela núdzu, lebo nemali ani chleba, ani peňazí. Toto všetko sa dialo, až keď bola autorita obce dosť otrasená a keď rozklad urýchl'ovali vojnové pomery, vymáhanie vysokých kontribúcií, až nakoniec prišlo k rozpadu kolektívneho hospodárenia a pokatolíčenie, čím prestal aj svojrázny život habánov. Konečná fáza rozpadu habánskej obce sa dovršuje až na Márie Terézie, keď habáni dostali príkaz, aby každá habánska obec rozdelila spoločné majetky a zakázala spoločné hospodárenie, ale to už je iná kapitola z bohatej histórie habánov.

Záver

Záverom chcem podotknúť, že vtedajšie novokrstenstvo musíme rozumieť ako nedeliteľný celok a jeho osudy treba sledovať jednotne, či už žili na Morave alebo na Slovensku. Fluktuáciu habánov podporovali predovšetkým vojnové udalosti a priazeň alebo nepriazeň zemepánov. Habánske obce ležali práve na dôležitých komunikáciách a ako bohatstvom prekypujúcim dvorom dostalo sa im vždy viac neprajných návštev či zo strany povstalcov alebo cisárskych vojsk. Najväčší vlastníci podielu na Branči - Ňáriovci mali povest' tolerantných a luteranizmu naklonených ľudí. Habánov poznali ako svedomitých a zručných remeselníkov a dobrých hospodárov. Ich vzájomný vzťah sa riadil rôznymi zmluvami, ktoré uzatvárali habáni so svojimi zemepánmi, avšak nie vždy ich dodržiavali. A spätosť s hradom Branč bol hlavne v tom, že slúžil pre habánov v nepokojných časoch ako útočisko a neraz im jeho silné múry zachránili život.

Použitá literatúra:

BECK, Josef: *Die Geschichts-bücher der Wiedertäufer in Östereichs-Ungarn 1526 – 1785*. Wien: Nieuwkoop, 1883 (vydanie z roku 1967).

ČULEN, Ladislav: *Habáni na Západnom Slovensku*. In: Historický sborník Matice slovenskej, roč. III, 1945, č. 1-4, s. 68-161.

DRAHOŠOVÁ, Viera – ZAJÍČKOVÁ, Mária (zost.): *Habáni v Sobotišti*. Skalica: Záhorské múzeum, 2001.

HALLON, Pavol: *Nová zmluva medzi brančskými zemepánmi – komposesormi a sobotiškými habánmi*. In: Záhorie, roč. 9, 2000, č. 1, s. 10-14.

HALLON, Pavol: *Spor medzi sobotiškými habánmi a brančským panstvom*. In: Záhorie, roč. 9, 2000, č. 2, s. 9-11.

KALESNÝ, František: *Habáni na Slovensku*. Bratislava: Tatran, 1981.

PAULINY 1888 – Pauliny, L.: *Dáta k dejepisu hradu bráneckému*. Slovenské pohľady, 8, 1888, č. 3, s. 63-71, č. 4, s. 76-79 .